

Les càrregues a l'heràldica catalana

Roser Tey i Freixa

Llicenciada en Història Medieval

Membre de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària.

Resum: Estudi basat en els resultats obtinguts després d'elaborar un índex de les càrregues heràldiques que es troben en els escuts compilats per Fèlix Domènech i Roura en el seu *Nobiliari General Català*. A més de presentar la freqüència amb què s'hi troben les representacions més rellevants, es complementa amb dades sobre la metodologia utilitzada, a fi d'estimular la continuació d'aquesta tasca d'indexació tan necessària per als interessats en la història i les seves disciplines auxiliars.

Paraules clau: Escut, camper, esmalt, càrrega heràldica, armorial.

Resumen: Estudio basado en los resultados obtenidos en la elaboración de un índice de los motivos o cargas heráldicas que se hallan en los escudos compilados por Félix Doménech y Roura en su *Nobiliari General Català*. Además de presentar la frecuencia con que se encuentran las representaciones más significativas, se complementa con datos referentes a la metodología utilizada, con el propósito de estimular la continuación de esta tarea de indexación, tan necesaria para los estudiosos de la historia y sus disciplinas auxiliares.

Palabras clave: Escudo, campo, esmalte, carga heráldica, armorial.

Abstract: A study based on the results obtained elaborating indexes on heraldic charges found on the heraldic coat of arms compiled by Felix Domenech i Roura – *Nobiliari General Català*. In addition, showing the frequency of the most relevant representations complemented by information on methodology used in order to encourage this indexing task so necessary to those interested in History and auxiliary disciplines.

Keywords: coat of arms, camper, enamel, charge heraldry, armorials

Résumé: c'est une étude basée sur les résultats obtenus après l'élaboration d'un index des charges héraldiques qui se trouvent sur les blasons rassemblés par Fèlix Domènech i Roura dans son livre *Nobiliari General Català*. Il relève la fréquence des représentations les plus importantes, et en plus est complété avec des données sur la méthodologie empreintée, afin de stimuler la suite de cette tâche d'indexation si nécessaire pour les personnes intéressées pour l'histoire et ses disciplines auxiliaires.

Mots clés: blason, champ, émail, charge héraldique, armorial

Les càrregues a l'heràldica catalana

L'elaboració d'un índex de les càrregues heràldiques dels escuts continguts en el *Nobiliari General Català* de Fèlix Domènech i Roura, a partir del cursos d'iniciació en aquesta matèria que imparteix la SCGHSVN, em va permetre de familiaritzar-me en els signes bàsics que utilitza l'Heràldica en les seves representacions, però també d'experimentar en primera persona tots els dubtes sobre la seva interpretació correcta i els metodològics pel que es refereix a la realització de l'estudi, aquests sovint sotmesos al sistema elemental d'assaig error-encert. Però atesa l'escassetat d'estudis existents sobre aquesta matèria, ara més que mai tinc l'evidència que cal promoure l'interès per poder comptar amb un recurs tan necessari per a facilitar la tasca dels historiadors, o de qualsevol persona que s'interessi per les representacions simbòliques i artístiques que configuren el patrimoni cultural d'un país.

El contingut d'aquest text, doncs, correspon a la presentació de l'esmentat estudi que es va fer dins el cicle de conferències organitzat per la SCGHSVN en ocasió de celebrar els seus vint-i-cinc anys d'activitat, amb dos objectius fonamentals:

- Posar de relleu la necessitat de comptar amb més estudis en aquesta línia, tant per facilitar la recerca i identificació dels escuts, com per aprofundir en el coneixement de l'especificitat de l'Heràldica en el nostre àmbit cultural.
- Demostrar que aquests estudis són factibles a partir d'uns coneixements i uns mitjans tècnics fàcilment a l'abast de les persones mínimament interessades en la matèria.

Per respondre a aquests dos objectius, es presenten les dades més rellevants obtingudes després d'haver completat el treball abans esmentat, del qual la Societat en té publicades algunes monografies temàtiques. Després d'unes consideracions inicials, s'exposa en primer lloc una síntesi dels resultats relatius a la freqüència amb què són utilitzades determinades càrregues, acompanyats a continuació per alguns exemples pràctics sobre la metodologia utilitzada en el moment de dur-lo a la pràctica, molt probablement avui superada pel ràpid progrés tecnològic.

L'obra de Domènech i Roura, ara recollida en tres volums, i editada per quaderns mensuals entre els anys 1920-1922, destaca tant per la seva rigorositat com per la bellesa dels dibuixos dels escuts, tots ells descrits en un català prefabricat i amb les indicacions de procedència al final de cada volum. Segons el que el mateix autor explica en un fullletó informatiu per a futurs subscriptors, és un ampli recull d'escuts procedents dels antics nobiliaris (Tolosa, Tarafa, Bernat Mestre, Viciana, Jaume R. Vila, Febrer, Bover, Sant Joan de Jerusalem...), dels treballs de recerca del seu pare –Lluís Domènech i Montaner– publicats en l'*Armorial Històric de Catalunya* i de la seva pròpia consulta d'arxius del Reial Cos de Noblesa de Catalunya, o sobre cavallers catalans d'alguna *Maestranza* espanyola. Per tant, cal concloure que es tracta d'una obra molt extensa, que per ella mateixa ja representa una mostra significativa de l'heràldica catalana, valenciana i balear.

Tanmateix, podem parlar amb propietat d'una heràldica catalana si encara no disposem d'estudis exhaustius que ens permetin fixar aquells trets que li són característics i la diferencien de la d'altres països? És cert que es tracta d'un llenguatge visual comú en la tradició cultural europea, però sempre es troba sotmès a l'evolució del sistema social, de la legislació i sobretot dels usos consolidats per la història de cada país. Per això és tan necessari continuar la tasca de recerca, de fixació de la terminologia i de divulgació del nostre patrimoni iniciada pels precursors en aquestes disciplines a Catalunya, Martí de Riquer i Armand de Fluvià, i obrir-la a altres estudis com podrien ser reconèixer l'adopció de prototips forasters, la influència de determinats models artístics en les representacions, com s'hi reflecteixen els orígens de les nissagues a través de les figures escollides, etcètera, a fi de poder dotar el nostre país d'un cos de coneixements en Heràldica equiparable al que existeix ja en altres àmbits culturals, en paral·lel als estudis històrics, artístics, literaris,

o de qualsevulla altra mena que contribueixen a configurar una identitat pròpia a cada societat. Ara ja disposem dels instruments per a fer-ho.

El problema d'identificar els escuts

Tots hem passat una o altra vegada per l'experiència de no poder identificar a qui pertany un escut, tot i reconeixent cadascun dels elements que conté, fins i tot quan algun d'aquests és tan expressiu com una font, un pont o una ferradura, que ja permeten almenys orientar la recerca inicial. Però què passa quan les càrregues són tan genèriques com unes bandes, un castell o un lleó?

-En els armorials i tractats que contenen la majoria d'informació, els escuts hi figuren per ordre alfabètic de cognoms: si no disposem d'un índex de les càrregues heràldiques que hi ha en cada armorial, la recerca del llinatge propietari d'un escut exigeix fer un reconeixement visual pàgina per pàgina.

-A més, sol passar que en algunes obres de recopilació ja existents no hi ha la imatge de tots els escuts descrits per a un cognom i això obliga a la lectura detallada de cada volum per abastar-ne la totalitat. És el cas, entre d'altres, del *Solar Catalán, Valenciano y Balear* dels germans García Carrafa –quatre volums!– i també, en menor escala, del *Origen i escuts de cognoms catalans* que Fluvià va publicar al diari *AVUI*, on a més dels il·lustrats, se n'hi descriuen d'altres pertanyents a variants del mateix cognom.

Necessitem, doncs, índexs de càrregues: la classificació i ordenació sistemàtica de tots els elements d'un escut és clau per a la seva identificació. No només simplifica la tasca dels historiadors, sinó que contribueix a mantenir vigent el seu significat a través del temps, impedit que es desnaturalitzi per vel·leitats interpretatives, modes o interessos comercials. Però també és important per a la fixació de la terminologia heràldica en català i al mateix temps constitueix la base per a altres estudis destinats a incrementar el patrimoni cultural del nostre país.

Dades obtingudes de l'obra de Domènec i Roura

Com es diu més amunt, no es poden considerar més que indicatives en el context general de l'Heràldica catalana: un sol estudi és insuficient per marcar tendències o establir proporcions fiables. Tanmateix, la rigorositat del treball i sobretot les fonts molt variades que utilitza, fan que pugui ser força representatiu.

Les xifres que consten per a cada càrrega, o element, corresponen al nombre d'entrades al diccionari, no al nombre absolut de cada figura: una sola entrada pot ser d'una o de dotze estrelles, per exemple, si es repeteixen en el mateix camper. També cal considerar que les llistes consignades aquí no són exhaustives: a fi d'alleugerir la presentació, només contenen els valors més significatius.

Com que la particularitat d'un escut també pot venir donada per l'absència de càrregues figuratives i només per la forma o les diferents combinacions amb què es distribueixen els diferents esmalts, començarem per presentar les preferències observades en aquest àmbit, ometent les varietats amb valors inferiors a 30:

PARTICIONS DEL CAMPER

En quarterat	219
En partit	124
En truncat	101
Quarterat en sautor	38

Les càrregues a l'heràldica catalana

A cadascuna de les parts que resulten d'aquestes divisions, hi pot haver figures o no. En el darrer cas, reben la denominació d'esmalts plans, que es poden presentar alternats entre ells o amb altres campers figurats; cal destacar que en l'obra de Domènech hi figura un escut tot d'or, pertanyent a dos cognoms valencians, si bé consta com a «quarterat, tot d'or», cosa del tot incorrecta segons les normes heràldiques:

ESMALTS PLANS

Alternat amb figures	29
Sol (o amb cap, peu, etc.)	25
Sols, en quarterat	12

Finalment, hi ha unes altres classificacions que procedeixen de repetir les divisions del camper tot seguint els perfils donats per les diverses peces (en horitzontal, el faixat; en vertical, el palat, etcètera), però que sempre resulten en nombre parell i no permeten determinar quina correspon a camper i quina a càrrega. També poden utilitzar-se com a càrregues en algunes peces, com per exemple el faixat ondat en el peu, molt freqüent per representar l'aigua. Tot i tractar-se d'un cas diferent, a l'empara del títol genèric de «repeticions» aquí s'hi inclou el sembrat, que consisteix en la repetició en nombre indeterminat de figures, generalment petites –flors de lis, estrelles...– algunes de les quals resulten tallades a les vores de l'escut:

REPETICIONS / DIVISIONS

Escacat	69	Bandat	9
Faixat	49	Xebonat	7
Sembrat	47	Palat	6
Faixat ondat	42	Losanjat	2

Del nombre total registrat per a l'escacat, 43 casos es troben en el camper i la resta correspon a les diverses càrregues.

Una varietat del grup anterior cal presentar-la separatament perquè té nom propi: són els folres, que es deriven del revestiment de l'escut amb pells de petits animals cosides una amb l'altra de formes determinades. Van donar origen als vairs, sempre d'atzur i argent (vairat, quan no és així) i a l'ermíni, que és ben conegut:

FOLRES

Vair antic	26
Vairat	15
Erminis	9

Les peces, «honorables» en termes arcaics, són càrregues de tipus geomètric que toquen les vores del camper. Quan no és així, reben el nom de mobles perquè poden ocupar més d'una posició. Aquestes càrregues es diferencien de les anomenades figures, derivades de la representació de tota mena d'elements de la naturalesa, o creacions humanes, reals o imaginades, però sempre en forma estilitzada, no naturalista. No hi ha un acord absolut entre els heraldistes respecte d'algunes representacions, si s'han de considerar estrictament mobles o figures: les derivacions del model primitiu poden haver donat lloc a un element exclusivament característic de l'heràldica (flor de lis, mont floronat...). Les figures indubtablement representatives del món vegetal i animal s'han agrupat aquí separatament, com ja es va fer en el curs de l'estudi. Atès que les varietats són gairebé infinites, també s'ometen les que corresponen als valors més baixos:

PECES

Faixa	260	Xebró	84
Banda	210	Peu	76
1) Bordura	193	Cap	73
2) Bord. peces	172	Creu plena	28
Pal	152	Barra	17

FIGURES / MOBLES

Estrella	276	Flor de lis	68
Castell	189	Lluneta	63
Torre	137	Sol + ombra de so	44
Creu abscissa	131	Campana	44
Mont + mont penyes	119	Roc	32
Besant + rodella	104	Divisa, o lema	27
Escudet	49	Losange	26
Mont floronat	77	Ferradura	26

VEGETALS / ANIMALS

Lleó + lleopards	253	Mig vol (ala)	75
Arbre + varietats	226	Peixos diversos	51
Aus diverses	153	Bou	46
Àguila	133	Griu	44
Arbustos + mates	107	Cérvol + cérvola	43
Cans diversos	95	Llop	38
Rosa heràl. + natural	82	Petxina	37

Es pot observar el lloc preeminent que ocupen en aquests llistats els símbols que sempre relacionem amb la noblesa i el poder: lleons castells, torres, àguiles... No obstant, si aquestes càrregues s'ordenen atenent només el nombre d'entrades i no la seva naturalesa, els resultats poden resultar sorprenents: la freqüència més alta correspon a la bordura, sumades les seves dues varietats, mentre que aquells aparentment privilegiats no ocupen sinó els llocs 4, 7, 10 i 11, respectivament, de la llista d'elements que sobrepassen les cent entrades:

ORDENADES PER NOMBRE D'ENTRADES

<i>Superiors a 200</i>		<i>Entre 100 i 200</i>	
Bordures	365	Castells	189
Estrelles	276	Pals (tota mena)	154
Faixes (tota mena)	260	Aus diverses	153
Lleons + lleopards	253	Torres	137
Arbres (tota mena)	226	Àguiles	133
Bandes	210	Arbustos + mates	107
---	--	Besants + rodelles	104

La causa és que els tres primers elements –bordura, estrella i faixa– apareixen molt sovint com a complement d'altres càrregues i aquest fet multiplica la seva presència. Caldrien estudis més detallats sobre la simbologia, el valor afegit o la simple diferenciació que aquests annexes confereixen en certs casos.

Elaborar un diccionari heràldic

Per contribuir a la classificació i ordenació dels elements d'un escut no cal un coneixement profund de la simbologia, l'origen i la transmissió dels senyals heràldics, que aquest sí que és l'àmbit propi dels heraldistes; la tasca de col·laborar en l'elaboració d'un diccionari general de les càrregues i de totes les altres particularitats d'un escut és a l'abast de principiants, sempre que siguin coneixedors de la «gramàtica» elemental pròpia de la disciplina. Cal desmitificar la dificultat d'aquesta contribució bàsica, perquè es pot començar a partir de petits estudis sistemàtics que afavoreixen tant la progressiva capacitat individual dels participants com l'increment constant dels índexs consultables. Només és indispensable:

-Conèixer la terminologia i valorar l'Heràldica des d'enfocaments diversos: l'interès pot sorgir en relació amb estudis genealògics o nobiliaris, o des de l'atractiu de les representacions simbòliques i del disseny, tan actuals. O considerant-la com una més de les arts menors, perquè no hi ha dubte que és una mostra d'expertesa i creativitat.

-Suport en els diccionaris específics i en els models existents: els llibres *Heràldica Catalana*, de Martí de Riquer i l'*Index de les càrregues heràldiques dels escuts de l'Adarga Catalana*, d'Armand de Fluvià, són precedents i models per a tots els estudis posteriors perquè donen les regles del mètode que cal seguir. Especialment el segon, més manejable, junt amb l'indispensable *Diccionari Heràldic*, també de Fluvià.

Des de la meva experiència personal, puc assegurar que és una activitat que es fa més atractiva com més s'hi penetra. A mesura que hom es va familiaritzant amb la terminologia, es redobla l'atenció per denominar correctament un objecte desconegut, o per descobrir-hi relacions no aparents amb el cognom en qüestió: això porta a l'enriquiment del vocabulari propi i a un cert domini en l'exploració de diccionaris antics. Tots aquests petits reptes –i molts d'altres no tan petits...– fan que el que podria ser una tasca més o menys rutinària esdevingui un objectiu gairebé apassionant.

Els recursos de buidatge són variables segons els temps i la naturalesa de l'objecte: és possible –no dic probable...– que alguns tractats o armorials ja estiguin digitalitzats o es puguin fotografiar. Si no és així, caldrà recórrer a la forma tradicional de croquis de les imatges acompanyant la descripció. La creació d'una base de dades no requereix cap programa informàtic sofisticat: l'únic requisit és obtenir l'ordenació de les dades segons el criteri preestablert i obtenir un llistat final que no exigeixi massa correccions manuals.

Metodologia utilitzada

En dependre de la consulta de l'obra en una biblioteca, el sistema utilitzat per aquest estudi va ser el tradicional:

1. Trasllat a una fitxa del croquis de cada escut, acompanyat de la seva descripció, actualitzada d'acord amb les normes heràldiques i ortogràfiques vigents, i de l'entrada, o entrades, previstes per al diccionari que se'n derivaven. En el curs de l'estudi, van aparèixer moltes repeticions: un mateix escut corresponia a diferents cognoms i això exigia una tasca posterior d'agrupar els diversos posseïdors en una sola entrada.
2. Elaboració d'una base de dades per recollir i ordenar les informacions en la forma més adequada per a la finalitat pretesa.

És evident que aquest doble fitxer probablement avui ja és obsolet: només resolent el trasllat de la imatge a cada registre informàtic, es pot disposar de la totalitat de les dades i confrontar-la a l'original sempre que convingui. Però això no era encara d'abast general a l'època en què es va posar en marxa l'estudi: el programa informàtic utilitzat era el FileMaker Pro, en versió per a Mac; després d'alguns assajos error-encert,

es va aconseguir una ordenació de les dades que el mateix sistema sumava per oferir un resultat final molt aproximat al definitiu.

Model de fitxa: (s'hi han introduït unes dades a tall d'exemple):

Quantitat	1	Figura	estrella
Esmalt figura	0	Codi fig.	1
Variables 1	+ xebro 0		
Esmalt camp	G	Codi camp.	3
Variables 2	+ bordura 0		
Cognoms	CLOS		
Lloc	de Lleida		
Suma de camps	1 @ estrella 0 + xebro 0 / G + bordura 0: CLOS, de Lleida, 13		

Es pot observar que s'atribueixen uns codis numèrics als esmalts, tant de la figura com del camper, a fi d'obtenir automàticament l'ordenació de les entrades segons la importància que en Heràldica s'assigna a cada esmalt: or (1), argent (2), gules (3), atzur (4), sinople (5), sable (6), etcètera.

D'aquesta manera, en el llistat final de totes les fitxes ja hi apareixen les figures per ordre alfabètic i per a cada grup de figures, primer les d'or, després les d'argent, etcètera; l'ordre de precedència també se segueix així en els esmalts del camper, de manera que, a cada figura de gules, per exemple, se li consignen en primer lloc aquelles entrades en què el camper és d'or, després els d'argent, i així successivament. En el camp «variables 1» s'hi introdueixen la resta de figures del mateix camper, i en el «variables 2» les informacions d'altres campers, o complements de l'escut. La barra que separa figures i camper és d'introducció automàtica. A remarcar que els números dels codis ordenadors dels esmalts apareixen al final, perquè així són més fàcilment eliminables del llistat per obtenir el text definitiu.

Després, ja no resta més que l'organització, que consisteix principalment en acompanyar cada grup d'entrades amb els títols i subtítols necessaris per facilitar la recerca en el diccionari, un cop eliminades les possibles repeticions i atribuïts a cada entrada tots el posseïdors registrats per al mateix escut.

En el prefaci del seu *Diccionari Heràldic* sobre les càrregues de l'*Adarga Catalana* (1987), Fluvià proposa la continuació d'aquesta tasca d'indexació i posa com exemples: en l'obra de Domènech i Roura, en el *Nobiliario Catalán* de Pere Costa i el *Nobiliari del comte de Darnius*. Duta a terme la primera suggerència,

Les càrregues a l'heràldica catalana

per què no animar-se a augmentar un fons de consulta tan útil i necessari? Per la meua part, hi afegeixo la recomanació de començar pel llibre de Ramon Piñol Andreu *Heràldica de la Catedral de Barcelona*, que, si bé conté els escuts no catalans dels membres de l'Orde del Toisó d'Or, també en presenta molts d'autòctons que segurament no estan recollits per Domènech.

Agraeixo a la Junta de la SCGHSVN la seva invitació a participar, ni que sigui modestament, en la divulgació d'una de les moltes línies de recerca que té empreses: tant de bo contribueixi a desvetllar alguna nova «vocació»!